

Dr. Máté-Tóth András²⁷: Az Európai Unió bővítésének vallási és egyházi dimenziói²⁸

Az EU keresztény gyökerei

Amikor az EU-bővítés vallási és egyházi dimenzióiról beszélünk, akkor érdemes egy kicsit visszapillantani a II. világháború utánra, a közvetlen azt követő néhány évre, amikor német és francia politikusok felvetették a háború elkerülésének egyik megoldásaként azt, hogy legyen valamiféle új típusú közösség Európában. Az EU természetesen nem azonos a földrajzi és kulturális, nagyon sokféle Európával. Annak csak egy kis, valójában a nyugat-európai szelete, hiszen a II. világháború után a nagyhatalmi egyezmény Európát kettéosztotta: Nyugatra és Keletre. A szovjet zóna tagországai nem voltak abban a helyzetben, hogy egy ilyen típusú fejlesztésben részt vehessenek.

Az EU elsősorban gazdasági és politikai egység. Természetesen kulturális egység is, amennyiben a kultúrát úgyis felfoghatjuk, hogy bizonyos intézményrendszerek által meghatározott gondolkodási és identifikációs tér. A világháború után tehát számos társadalmi, egyházi és politikai békekezdeményezés egyikeként ezek a politikusok, akikről majd később szó lesz, felvetették ezt az új típusú megoldást az európai népek, illetve államok együttélésére, együttműködésére. A keresztények, akik a II. világháború után ezekben az országokban még maximálisan többségben voltak, a hitükre is reflektálva erkölcsi és hitből fakadó kötelességüknek érezték, hogy valami megoldást találjanak arra, hogy ne lehessen többé háború. Európa akkori megosztottságának egyik tengelye a francia-német ellentét volt. Az EU legelső elődintézményét olyan francia és német politikusok hozták létre, akikre érdemes külön is kitérni.

Politikai döntés keresztény hitből

A német-francia viszony megváltoztatásának első nagy lépése négy tekintélyes politikus-egyéniségnek köszönhető: Alcide de Gasperi, Jean

²⁷ A szerző teológus, a Szegedi Tudományegyetem Vallástudományi Tanszékének vezetője.

²⁸ A teljes tanulmány megtalálható: Súlypont, 2003/1-2. 16-18. o.

Monet, Konrad Adenauer és Robert Schumann. Ezek mind elkötelezett, hívő keresztény emberek voltak. Példaként nézzük meg egy kicsit közelebbről Schumant. Mit jelentett egy ilyen nagy volumenű politikus életében a hit és a vallás dimenziója? Mint Európában akkor sokan mások, ő is keresztény családból született. Elkötelezettségére jellemző a miselátogató vallásosság. Egész életében, ha csak tehetett, naponta eljárt misére. Katolikus volt. Kedvenc szerzői közé tartozott Aquinói Szent Tamás és Keresztes Szent János. Ugyanakkor egyáltalán nem volt bigott ember. Visszafogott, diszkrét vallásosság jellemezte, és a politikáját a vallásosság közvetetten határozta meg. Amikor eldöntötte, hogy mi lesz, naplójában így emlékszik vissza arra, hogy mit is szeretett volna csinálni. „Lehettem volna pap, és a háborúban tábori lelkész, de úgy döntöttem, inkább szolgálom az ateisták életét, mint a keresztények halálát.” Schumann politikai és vallási magatartására jellemző volt, hogy tisztelte ugyan a katolikus egyház hierarchiáját – tudjuk, hogy ez egy szigorú hierarchiával fémjelzett nagy világintézmény –, de a politikát autonóm módon az erkölcs és a reálpolitikusi bölcsesség alapján művelte. Nem volt a hierarchiának semmilyen értelemben vett szócsöve, és nem is akart a politikai hatalmával egyházi ügyekbe beavatkozni. Ez a kiváló ember olyan keresztény felfogással rendelkezett, amelyet a keresztény politikai pluralizmus jellemezett. Inkább törekedett a különböző politikai erőknek a párbeszédére, mint valamely politikai erőnek a preferálására. Schumann a keresztény politika három szabályát abban határozta meg, hogy a helyzeteket nem szabad dramatizálni, a humort nem szabad elveszíteni, a pofonokat pedig nem szabad visszaadni. Elsősorban az ő zseniális politikai tevékenységének köszönhetően írták alá a német-francia megbékélési szerződést 1950. május 9-én, amelyet később az EU napjának nyilvánítottak.

Amennyiben Európa vallási, keresztény és egyházi dimenziójáról gondolkodunk, az Európai Unió alapító atyáinak politikai magatartása bizonyos értelemben modellként is szolgálhat számunkra. Ez magának az Európai Uniónak a keresztény gyökerű politikai hagyománya. Amikor erről beszélünk, akkor nem utólag fogalmazunk meg valamilyen vallási vagy keresztény igényt az EU-val szemben, hanem rávilágítunk annak politikai-kulturális gyökereire.

Bővítési fázisok – vallási arányváltozások

Az EU jelenleg 15 ország szövetsége. 2004-ben még 10 másik ország csatlakozik a Koppenhágai Egyezmény alapján. Talán 10 évre rá további országok csatlakozására lesz/van lehetőség.

Amikor majd 25 országa lesz az Európai Uniónak, akkor tulajdonképpen a katolikusság aránya nem változik; a protestánság azonban nagyon sokat veszít, szinte harmadára esik vissza arányában. Kicsit nő az ortodox jelenlét, az iszlám és a nem hívők aránya ugyanaz marad. Egy vélhető második bővítési szakaszban, 10 év múlva, az EU vallási és felekezeti megoszlása már más képet fest. A katolikusság aránya visszaszorul, a protestánságé még tovább csökken, az ortodoxia és az iszlám jelenléte pedig felerősödik. Az első szakaszban tehát protestáns, a másodikban katolikus csökkenést figyelhetünk meg. A második szakaszban az ortodoxia és az iszlám, tehát a keleti kereszténység és egy új, másik vallás erősödik majd meg a jelenlét arányában. A katolikus dominancia megmarad, a nem hívők és az ateisták aránya állandó. Mindezt természetesen azzal a feltétellel mondhatjuk, hogy ezekben az országokban a felekezeti arányok az elkövetkezendő 10 évben nem fognak döntően változni.

Mi következik ebből az Európai Unióra nézve? Elsősorban az, hogy a felekezeti együttélés korszaka után, amelyet az EU országai az egy államon belüli felekezeti megoszlásban eddig is műveltek, és amelyre vonatkozóan vannak hagyományaik, egy új korszak következik. Ez a vallásközi együttélés korszaka, amellyel kapcsolatban csak kevés ország rendelkezik komolyabb tapasztalatokkal. Itt elsősorban az Európai Unió jelenlegi országai vonatkozásában az iszlámmal való együttélés kérdése rendkívül időszerű. A XX. század történetéből pedig ismert, hogy a zsidósággal való együttélésnek milyen problémái voltak. A nyugati és a keleti keresztény dominancia megmarad az EU-ban, viszont erősödni fog az iszlám jelenléte. Az iszlámmal nemcsak szórványban, ahogyan az most németországi vagy franciaországi közösségekkel történik, hanem mint egységes tömbbel is találkozni fogunk, elsősorban Törökország révén.

Egységes tömbök?

Amikor vallási vagy egyházi szempontból a csatlakozásra gondolunk, akkor nem a politikai tömbök kell, hogy a szemünk előtt lebegjenek, mintha létezne egy egységes kultúrájú Nyugat-Európa, amellyel most

ötvöződnek. Ez óriási tévedés. A nyugat-európai országok egyáltalán nem egységesek. Gondolhatunk pl. a Hollandia és a Németország közötti különbségre, de még sokkal nagyobb különbségként vethetjük fel Belgium és Dél-Olaszország helyzetét. Itt elsősorban önmagukban is nagyon színes európai óriás-régiók összeötvöződéséről vagy egymáshoz való politikai és gazdasági csatlakozásáról van szó.

Az Aufbruch nemzetközi kutatás 1996-2000 között 10 kelet-közép-európai volt szocialista ország vallási és egyházi változásait kutatta. Azt állapíthattuk meg, hogy a csatlakozó országok kultúrájuk vallási dimenziója szerint 3 csoportra oszthatók. Vannak ún. vallásos kultúrák, ahol a kultúrát a vallás erősen befolyásolja, történelmileg is és a jelenben is. Ezek Horvátország, Lengyelország és Litvánia. Bizonyos értelemben Romániát is hozzászámítanám. Vannak olyan kultúrák, amelyek polarizáltak. Ahol tehát azoknak az aránya, akik magukat inkább vallásosnak vagy nagyon erősen vallásosnak, ill. azok aránya, akik magukat alig vagy egyáltalán nem vallásosnak tekintik kiegyensúlyozottabb, mint a vallásos kultúrájú országokban. Ezek közé az országok közé tartozik Magyarország, ahol a mérleg nyelve közeli egyensúlyban van. Majd pedig beszélhetünk az ateizálódó kultúrákról is, ahol a „legnagyobb felekezet” a nem hívőké. A polarizáltságot pl. Magyarországon azzal tapasztalhattuk, hogy ha bármilyen egyházi és államközi, vagy a vallásszabadságot érintő politikai téma társadalmi vitára kerül, akkor a társadalom abban a pillanatban két hatalmas táborra szakad, amely nagyjából ugyanannyi képviselőt tud pro és kontra felmutatni. Ugyanezek a kérdések Horvátországban és Litvániában, ill. a volt Kelet-Németországban, Csehországban egész másképp jelennek meg. Azokban az országokban nincsen a társadalom ilyen mélyen kettészakítva.

Továbblepve, a vallásosság kutatásánál mindig meg kell figyelnünk azt is, hogy az emberek véleménye szerint a vallás milyen hatással van az élet különböző területeire. Fent említett kutatásunkban azt vizsgáltuk, hogy milyen óriási különbség van a csatlakozni kívánó országok között is. Az előbb láttuk, hogy Csehország az ateizálódó kultúrák közé tartozik, Románia pedig a polarizált kultúrákban legközelebb áll a vallásos kultúrákhoz. E két ország példáján keresztül érdekes bemutatni ezt a különbséget.

A vallás és a foglalkozás esetében Romániában azt mondja az emberek többsége, hogy nagyon erős összefüggés van a vallás és a foglalkozások között, míg Csehországban ugyanezt a válaszolóknak csak

2%-a mondja. Ugyanígy a fordítottjánál. Több cseh, mint román mondja, hogy nincs összefüggés.

Hasonló a vallás és az emberi kapcsolatok közötti összefüggés. Ha feltesszük a kérdést, hogy milyen mértékben befolyásolja az ember kapcsolatait a vallási meggyőződése, azt láthatjuk, hogy Romániában nagyon erős az igent válaszolók aránya. Egészen más, mint a cseheknél.

Végül a vallás és a politika viszonyára nézve a románok azt mondják, hogy egyáltalán nincs viszony a politika és a vallás között, amit az ember furcsának tart, ha a román ortodox egyház és a román kormány közötti viszonyt látja a híradókban. Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a vallás és a politika közötti összefüggést ebben a két országban inkább tagadják az emberek.

Ezek az adatok előrevetítik, hogy legalábbis ennek a két országnak a polgárainál, amikor az Európai Unióhoz csatlakoznak, akkor valószínű, hogy a vallásuk, az egyháziasságuk nagyon kis mértékben fogja befolyásolni azt, hogy az Európai Unióval kapcsolatos politikai vagy gazdasági döntéseket hogyan fogják meghozni. Tehát az Európai Unióban a vallással politizálni nem lesz jó, nem lesz hatékony, nem lesz kifizetődő.

Értékkollízió

A vallás azonban nemcsak magatartás, önbesorolás, hanem értékrend is. Szeretnék most a vallás és az értékrend, az európai értékrend és a keresztény hit között néhány dimenziót éppen csak érinteni. Sokszor van szó arról, hogy az európai identitás kartájában, ami magán hordozza Václav Havel keze nyomát, benne van az Istenre, a teremtésre és a keresztény értékekre való nagyon erős hivatkozás. Az EU értékrendje nagyon kiemeli az emberi jogokat, még inkább a szabadságot és a demokráciát. Ezek mind olyan értékek, amelyek a francia forradalmat követően kerültek az európai értékrend frontjára. Az elmúlt 200 év folyamán a keresztény egyházak rendkívül ambivalens viszonyban voltak ezekkel az értékekkel. A XIX. században a pápák az emberi jogokról, a demokráciáról, ill. más szabadságjogokról úgy beszéltek, mint elítélendő, kerülendő, a keresztény értékeket és az egyház befolyását aláásó kezdeményezésekről. 100 évvel később a II. Vatikáni Zsinat a demokrácia, a szabadság és az emberi jogok vonatkozásában igenlő álláspontot fogadott el. Mára talán nem túlzás azt állítani, hogy az emberi jogok és a széleskörű szabadságjogok legerőteljesebb védelmezője lett a katolikus egyház; II. János Pál pápa személyében különösen is. Ez az álláspont

azonban még nem vált olyan mértékben egységessé – különösen a mi országainkban, tehát a csatlakozó országokban -, amire építeni lehetne. Ezért is él az a kép vallási, egyházi vonatkozásban, hogy a csatlakozó országok egyházi vezetői tartanak attól, hogy a szekularizált Európába fognak bejutni, és még azokat a maradék keresztény, ill. egyházi kincseket is, amelyeket sikerült a hosszú ateista korszak után megőrizni, vagy valamelyest visszaépíteni, azokat nagy veszélynek teszi ki ez az európai egyesülés. Ez a félelem megalapozottnak mondható, de a magyarázata nem feltétlenül abban áll, hogy jó célkitűzés lenne megőrizni mindazokat a vallási, egyházi jellegzetességeket, amelyek a csatlakozó országok vallási, egyházi kultúráját ma jellemzik, hanem a megoldás inkább abban áll, hogyan lehet a hittel nem szembenálló szabadság és demokrácia vonatkozásában alapvetően elismerő magatartást felvenni. Ez az a kihívás, ami vallási szempontból a csatlakozó országok előtt áll.

Identitások összefüggése – II. János Pál pápa

Befejezésül néhány gondolatot szeretnék ismertetni arról, hogy II. János Pál pápa nemcsak a katolikusok, hanem még a nem hívők számára is szimbolizál valamit a hívő, vallásos keresztény magatartásból. Missziós útjai során végiglátogatta a csatlakozó országokat is, és ott a püspöki karoknak, a nagy tömegeknek és a politikusoknak beszédeket mondott. Móduk nyíltan ezeknek a beszédeknek szisztematikus tartalomelemzésére. Ebből szeretnék most néhány gondolatot kiemelni, mégpedig a tekintetben, hogy a pápa tanítása szerint milyen az összefüggés a keresztény identitás és az európai változási folyamat között.

A pápa felhívja a figyelmet Európa keresztény gyökereire, bemutatja a kereszténység modern szentjeit, akik erősítették a keresztény és a nemzeti öntudatot, és alternatívát mutattak az alattvalói magatartással szemben. (Tomások és Mindszenty bíborosok). Az Európai Uniót a pápa nem tartja új totalitásnak, hanem egy szerkezeti megoldásnak. Véleménye szerint a hozzá viszonyuló politikai és emberi attitűdöt nem a feljebbvaló – alattvaló attitűdjének kellene meghatároznia, hanem a partneri attitűdnek. A pápa fontosnak tartja, hogy a térségben a nemzeti identitást meg lehessen őrizni. Hiszen érzékeli, hogy az EU-hoz való csatlakozásban ez a nemzeti identitás újra veszélybe kerül, és a nemzetállami szuverenitást sok tekintetben át kell majd adni az EU központi szerveinek. Alig egy évtizede szerezték vissza ezek az országok a háború után elveszített nemzeti szuverenitásukat, s most újra le kell adniuk egy új internacionális

szövetség központi szerveinek. Ez nagyon nagy feszültségeket jelent. A pápa hangsúlyozza, hogy nemcsak a gazdaság és a politika jelenti Európa átszervezésének a dimenzióját, hanem egy nagyon erős antropológia is hozzátartozik. Az egész emberért kell felelősséget vállalni. Nem lehet az embert felosztani szeletekre, és csak néhány szelettel foglalkozni: a gazdasági és a politikai szelettel – figyelmen kívül hagyva a kulturálisat. A pápa úgy véli, hogy az európai újraszerveződés idején a kultúrát egy mély meditációra alapozott, értékekre koncentráló lelakiségnek kell áthatnia, hiszen jól tudja, hogy az ilyen külső, nagy erejű mobilitások esetén az embernek az identitását mélyen meg kell erősítenie. A pápa támogatja azokat az intézményeket, amelyek a lelakiség elmélyítését szolgálják.

Végül pedig a pápa felhívja a figyelmet, hogy amikor az egyház arra törekszik, hogy megújítsa lelkipásztori gondoskodását az emberek felé, akkor legyen tudatában annak, hogy ennek a gondoskodásnak nemcsak kifejezetten az egyház belülgyeire nézve van jelentősége, hanem ennek a pasztorációnak kultúrateremtő hatása is van.